

Vanja Kovačić

Split

KASNOANTIČKA VILA S PORTIKOM NA MIRJU KOD POSTIRA

UDK: 904:728>(497.5-3 Mirje)»652«

Rukopis primljen za tisak 27.11.2010.

Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, 2010. br.3-4

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Autorica donosi istraživanja kasnoantičke vile na Mirju kod Postira u kojoj u VI. stoljeću nastaje sakralni sklop vjerojatno vezan za predbenediktinsku monašku zajednicu. Posebice se obrađuju ostaci monumentalnog kamenog portika ubrani u antičkim kamenolomima obližnjeg Škripa.

U priobalju otoka Brača izuzetno dobro je sačuvan niz ranokršćanskih crkava uz koje su nikla kasnija naselja poput Sutivana, Supetra, Postira, Pučišća i Povalja. Na mjestima stalnog obitavanja stambeni dijelovi ranih naselja nisu preživjeli već su sačuvani samo na prostorima diskontinuiteta poput uvale Lovrečine, supetarskog poluotoka sv. Nikole ili na rubnim dijelovima bolskog kastruma na Glavici. Mirje zauzima posebno mjesto među bračkim kasnoantičkim lokalitetima. Smješteno je visoko na Malom brigu iznad Postira u kultiviranom agrarnom krajoliku koji je sa svojim suhozidnim međama i gomilama sačuvao ugođaj žive antike na ovim prostorima. Izvanredan strateški položaj Mirja u ozračju Salone, glavnog grada provincije Dalmacije, sa vidokrugom prema susjednom kopnu i plovidbenom putu od Omiša do Trogira osigurali su mu posebnu važnost. Zapravo je nastao između dva važna središta na jadranskom dijelu provincije: Dioklecijanove palače u Splitu i carskih kamenoloma kod Škripa iz kojih se brao arhitektonski kamen za monumentalnu palaču.¹ Eksploatacija tog kamena se nastavila i kasnije pa ga susrećemo na važnim

¹ R. Bužančić, »Heraklova luka Splitska na otoku Braču«, U: *Kamen Brač Jadrankamen*, Pučišća 2002., str. 129-145.; Isti, »Naši bijeli vapnenci u okolici Splita«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, God. XVII, broj 1-2, Pučišća 2006., str. 3-10.

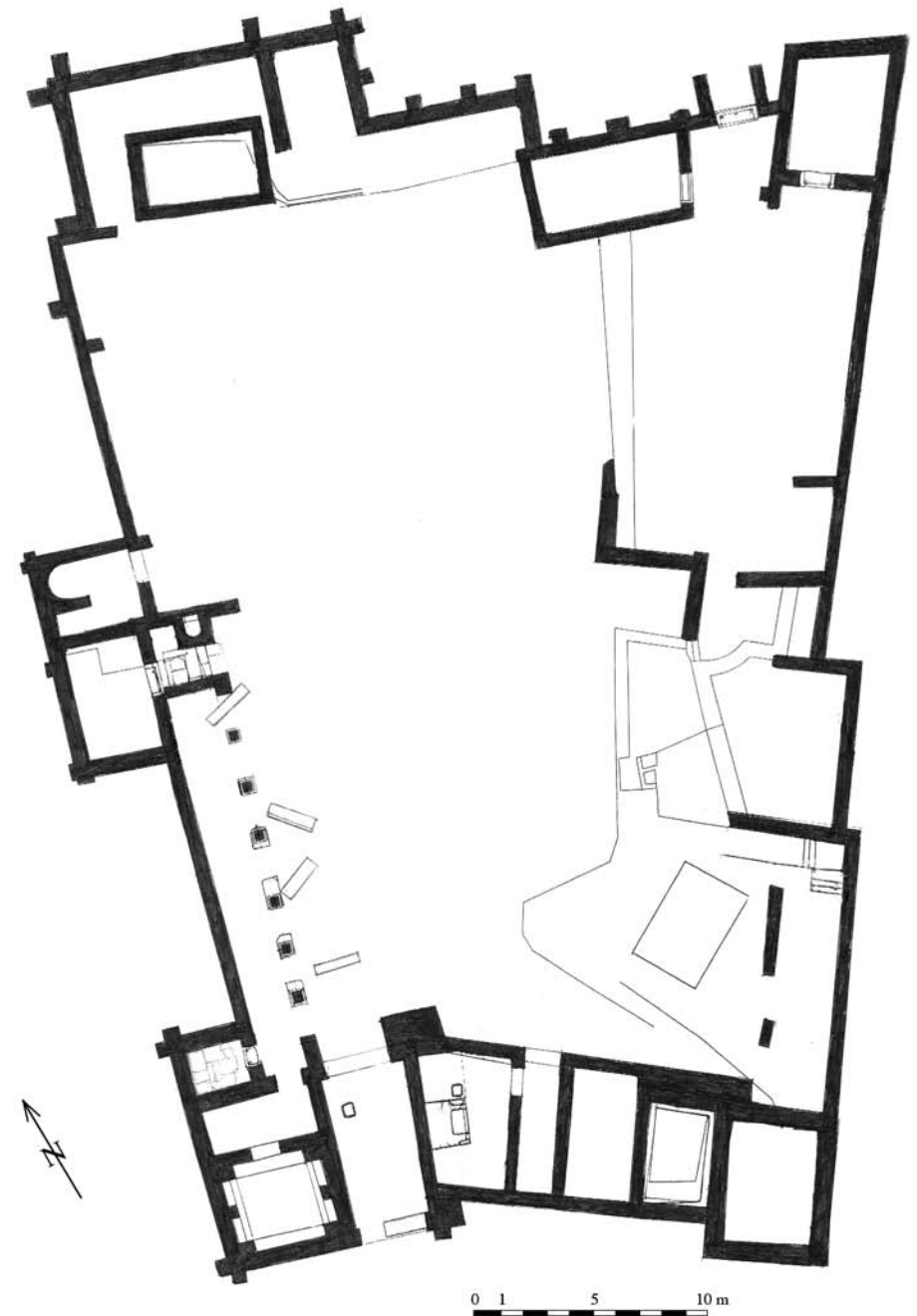
Pogled na kasnoantički sklop na Mirju

ranokršćanskim lokalitetima na Braču, u Saloni, Srimi i Omišu kao standardni kameni namještaj u opremi crkava. S pojavom nove vjere mijenja se klesarska ponuda lokalnih radionica čiji se proizvodi distribuiraju po cijeloj provinciji: ploče, grede, menze, baze oltara, pilastri oltarnih pregrada, reljefni i perforirani pluteji, masivni kubični kapiteli sa reljefnim lišćem, kovčežići za relikvije, pilastri bifora, oplate krstionica, ploče konfesija i prozorske tranzene.

Mirje se prvi put donosi u stručnoj literaturi pred pedesetak godina kada su bila vidljiva samo dva visoka zidana stupa s obje strane poljskog puta te luk uz njih koji je upućivao na srednjovjekovnu crkvu.² Međutim brojni ulomci crkvenog kamenog namještaja rasuti po poljskim suhozidima potvrdili su postojanje sakralne građevine VI. stoljeća koja se krije unutar sklopa i do danas nije prepoznata. Zaštitnim radovima tijekom dva zadnja desetljeća arhitektonski je sklop definiran u čitavom opsegu.³ Izmještanjem puta sa zapadne i južne strane perimetralnih zidova sačuvan je prostorni integritet sklopa te definirani zidovi i prostorije po cijelom obodu. Otkriveni su vanjski ulazi - jedan na jugozapadu uz rizalit koji se izdvaja poput ugaone kule te drugi na sjeveroistoku flankiran dugim zidanim kontraforima koji zapravo formiraju manji trijem. Vanjski ulazi nisu postavljeni u središnjoj osi sklopa, već su projektirani dijagonalno. Slijedi da je pristup lociran pri suprotnim uglovima tako da je ugaona prostorija izbačena prema lijevoj bočnoj strani posjetioca. Na

² D. Domančić, »Srednji vijek« *Kulturni spomenici otoka Brača* (Brački zbornik 4), Supetar, 1960., str. 159.

³ V. Kovačić, »Mirje«, U: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., str. 52-56; Ista, »Mirje«, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2 (2005.), Zagreb 2006., str.

Tlocrt kasnoantičkog sklopa na Mirju kod Postira

Baze trijema s obrušenim stupovima

Mirju je vanjski perimetar razveden izmjeničnim volumenima što je preuzeto iz pravila antičke vještine ratovanja. U tlocrtu cjeline spojena su dva sustava koji se spajaju po dijagonalnoj osi od sjeveroistočnih do jugozapadnih vanjskih ulaza. Naime sjeverna i zapadna strana spajaju se pod pravim kutem, kao što i južna sa istočnom formira isti odnos.

Detalj baze portika s preklesanom stranom

Pogled na zapadni dio kasnoantičkog sklopa

Kameni prag (šir. 180 cm) ugrađen na sjevernom ulazu, prema žlijebovima i rupama za stožer vratnica pokazuje da se dvokrilna vrata otvaraju prema unutrašnjosti. Zatim slijedi središnji hodnik u smjeru juga, s prostorijama na obje strane koje u otvorima imaju još pragove *in situ*. Sudeći po jedinstvenom sloju rušenja, ono je nastupilo naglo jer su svi lukovi pali pored vrata sa sačuvanim klinasto poredanim kamenjem i vezivom. Na sjevernom perimetru sklopa uz zapadnu polovicu dodan je aneks L oblika sa izduženim prostorijama i cisternama koje su izvana ojačane kontraforima. Na sjeveroistočnom i jugoistočnom uglu je veća četvrtasta prostorija koja je poput kule za bočnu obranu izbačena na pročelju. Uz uže istočno pročelje do predvorja slijedi niz manjih prostorija, među kojima su i cisterne, koje u pravilu sabiraju vodu na rubnim dijelovima sklopa.

Sudeći po monumentalnosti i širini, glavni ulaz je bio na jugozapadu. Iz izduženog predvorja, flankiranog četvrtastom ugaonom prostorijom s križnim svodom i trapeznom prostorijom iz koje su se račvale komunikacije za dvorište i gornji kat, ulazilo se u dvorište s trijemom na zapadu. U gomili na istočnom rubu sklopa pronađen je dio monumentalnog nadvratnika sa Kristovim monogramom u središtu i valovitim trakama koje izlaze iz

Dio nadvratnika s Kristovim monogramom sa Mirja

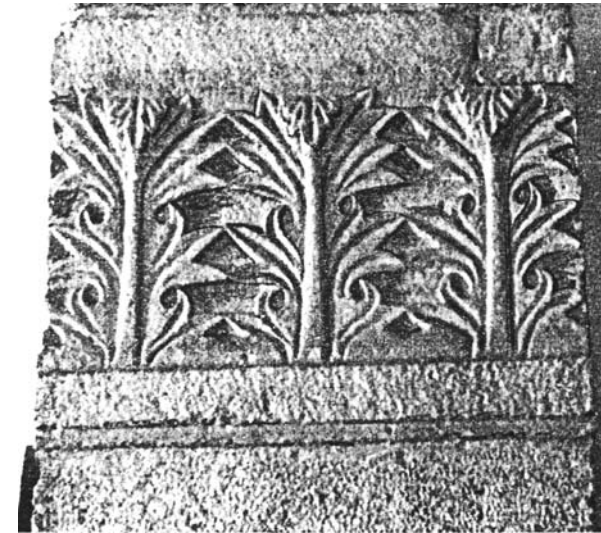

Polukapitel sa Mirja ukrašen akantusovim lišćem

podanka medaljona. Takav nadvratnik mogao je stajati samo nad ulazom u neki sakralni sklop ili vjerojatnije crkvu. U unutrašnjosti sklopa između dva velika rizalita zapadnog pročelja pronađen je niz četvrtastih baza s prevaljenim monolitnim kamenim stupovima. Stupovi četvrtasta presjeka (198 x 39 x 49 cm) srušeni su prema središnjem dvorišnom dijelu sklopa. Radi se o dijelu trijema unutrašnjeg dvorišta koji je u slijedećem trenutku nakon rušenja ostao sačuvan pod nekadašnjim putem i ogradnom gomilom. U nizu je bilo šest stupova i dva polustupa na krajevima, s nešto širim središnjim interkolumnijem.

Polukapitel sa Mirja s ugaonim istakom

Polukapitel u crkvi sv. Petra na Priku

Oba rizalita dimenzija 10 x 5 m, izvana su na uglovima imala dva plitka kontrafora, a u unutrašnjosti su bili raščlanjeni u tri manje prostorije. Na tim mjestima zidovi su sačuvani do iznad prvog kata pa je u maloj prostoriji južnog rizalita dijelom sačuvan prozor sa gljivastim lukom koji je rekonstruiran prema postojećim tragovima. U prostoriji je većim

Detalj početka portika s pločom stilobata

Pločnik male prostorije u južnom rizalitu

dijelom sačuvan pločnik od velikih kamenih ploča kao i kameni prag s tragovima dva stožera za vratnice. U unutrašnjost sjevernog rizalita nije se moglo ući iz trijema, već iz dvorišta uskim popločanim prolazom. Tu je smješten termalni sklop koji nije sasvim definiran, ali je pronađena manja polukružna piscina i eksedra s tragovima šupljih opeka za zagrijavanje.

Morfološki zanimljiv element ovog arhitektonskog sklopa je portik od monolitnih četvrtastih stupova što spaja dva snažna rizalita, koji na pročelju stvaraju scenografski izgled kula. Trijem zasigurno nije nosio samo jednostrešni krov poput impluvija već šetnicu na ravnoj terasi odakle se pružao vidik prema carskoj palači u Splitu i Saloni te cijelom morskom

kanalu između kopna i sjeverne obale Brača. Iako je vanjsko platno zida relativno nisko sačuvano pa nema tragova rasporeda i broja otvora na katu pretpostavljamo da je njihov ritam stvarao dojam reprezentativne vile sa šetnicom prema moru. To se u prvom redu odnosi na panoramsko rastvaranje zapadnog pročelja, reprezentativni portik, te brojne vodospreme za potrebe termalnog sklopa. Kasnoantička vila ima zatvoreni korpus s istaknutim kulama ili izbačenim dijelovima zida, a u unutrašnjosti se inklinacijom dviju osi stvaraju neobična skraćivanja i perspektivni pomaci.

Imanje nije imalo isključivo gospodarski karakter već je zasigurno pripadalo nekoj istaknutoj ličnosti pa je i oblikovano prema istančanim zahtjevima za rezidencijalna zdanja. Prema pretpostavci Mate Suića Dioklecijanova žena Priska je bila izolirana u nekoj ruralnoj rezidenciji na državnom području oko Škripa te je kasnije pogubljen zajedno sa kćerkom Valerijom. Iz njena imena i hagionima S. Prisca prepoznaje toponim naselja Splitska.⁴ Možda je vlasnik vile na Mirju bio carski upravitelj kamenoloma, zadužen za nadzor nad dragocjenim državnim dobrom kod Škripa. Često su i ugledni pojedinci zbog zasluga nagrađivani imanjima u provinciji poput Lucija Artorija Casta i namjesni-

⁴ M. Suić, »Prilog toponomastici otoka Brača (Škrip – Splitska – urbs Braciensis)«, *Brački zbornik (=BZ)* 15, Supetar 1987., str. 189-201.

Podizanje stupova portika

Montaža stupa na bazu

ka provincije Dalmacije Auzonija u Podstrani, te nepoznatih posjednika u Polačama kod Strožanca i Mirima u Ostrvici.⁵ U carskim kamenolomima ubrani su i obrađeni kameni stupovi, masivni pragovi i pločnici, kao i pluteji i pilastri oltarne pregrade za sakralnu građevinu unutar vile s portikom. Ta je crkva, koju još naslućujemo pod slojem zemlje u unutrašnjosti sklopa, s okolnim građevinama sred prostranog agrarnog imanja mogla biti povjerena manjoj redovničkoj zajednici. Pišući o počecima monaštva na otoku Braču, Andrija Ciccarelli spominje i lokalitet Brig iznad Postira gdje su uz brojne druge na otoku obitavali monasi benediktinskog reda u samostanskoj zajednici.⁶ Igor Fisković smatra da se radi u najmonumentalnijem ranokršćanskom samostanu koji je pripadao predbenediktinskoj zajednici.⁷ Analiza pronađenih zidova sugerira da sklop nije građen za samostansku zajednicu već se radi o naknadno adaptiranoj kasnoantičkoj vili. Obradivši ranokršćansku skulpturu s Mirja izloženu u Muzeju otoka Brača u Škripu, Emilio Marin je istaknuo ikonografsku raznolikost pluteja, ali taj je inventar u međuvremenu obogaćen novim nalazima.⁸

⁵ Ž. Rapanić, »Kasnoantička palača u Ostrvici kod Gata (Poljica)«, *Cetinska krajina od prethistorije do dolska Turaka*, Split 1984., str. 149-161; M. Zaninović, »Ausonius vir spectabilis. Novi namjesnik antičke Dalmacije«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (=PPUD)* 26, Split 1986., str. 11-22; J. Jeličić, »Pituntium u svjetlu arheoloških nalaza«, *Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana 1991., str. 19-43.

⁶ A. Ciccarelli, *Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella nobiltà*, Venezia 1802., str. 30; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj II*, Split 1964., str. 403.

⁷ I. Fisković, »O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti«, *Arheološki radovi i rasprave VIII-IX*, Zagreb 1982., str. 165, 202.

⁸ E. Marin, »Starokršćanska oltarna pregrada na Mirju nedaleko Postira«, *PPUD* 21, Split 1980., str. 85-90; Isti, »Starokršćanski pluteji s Mirja kod Postira na Braču«, *PPUD* 32, Split 1992., str. 117-132.

Pogled na portik nakon postavljanja stupova

U ovom prilogu analizirat ćemo portik na zapadnoj strani sklopa na Mirju kao kasnoantičku arhitektonsku varijantu trijema sa širim središnjim interkolumnijem i stupovima s ravnim gređem. Predložak za ovakvu ritmizaciju stupova prepoznajemo na južnom pročelju carske palače u Splitu koja je zasigurno bila uzor i inspiracija graditeljima ovog malog rezidencijalnog zdanja.

Plohe stupova (198 x 39 x 49 cm) obrađene su finom martelinom s rupom za trn na dnu, a jedan je imao pri vrhu usku traku. Visoke baze leže na stilobatu od kamenih ploča, koja se pruža i ispod polustupa na početku trijema. Budući da su stupovi četvrtasta presje-

ka baze su slijedile isti oblik, ali su izrađene na poseban način od sekundarno korištenih arhitektonskih elemenata. Naime monumentalni profilirani vijenac naopačke je okrenut i preklesan u manje dijelove koji su poslužili kao baze stupova. Donja strana vijenca stanjena profilacijom okrenuta je gore, a puna greda leži na stilobatu te stvara dojam širenja četvrtaste baze prema otvorenom prostoru dvorišta i pod trijemom. Dakle, dezintegriranjem vijenca namijenjenog nekoj javnoj građevini ili hramu formirane su baze portika koje na unutrašnjoj strani nemaju istu profilaciju već su samo koso obrađene poput krnje piramide. Unutrašnji dio rezan je s blagim nagibom uz korištenje drugih alata. Tekstura obrade kamena sasvim je različita na vanjskim stranama gdje su površine i profilacije postignute finim alatima za razliku od bočnih stijenki koje su grubo preklesane. Na gornjoj plohi je četvrtasta rupa s kanalićem za izlivanje olova. Uz srušene stupove pali su i dijelovi kamenih greda užeg presjeka odnosno arhitravi koji su povezivali stupove nad kapitelnom zonom. Središnji širi interkolumnij je zasigurno bio nadvišen lučnim elementom kao na južnom pročelju Dioklecijanove palače ili na protironu Peristila, kao što je i oltarna pregrada crkve u Lovrečini imala središnji luk.

Monolitni stupovi četvrtasta presjeka rijetki su na drugim kasnoantičkim lokalitetima u Dalmaciji. Kontinuitet kamenarske tradicije u rimskim kamenolomima oko Škripa stvorio je podlogu za izradu ovakvih blokova. Istu obradu plohe nalazimo na monumentalnim pilastrima koji su uzeti iz neke ranokršćanske crkve i ugrađeni u unutrašnjost predromaničke crkve sv. Petra u Prikui kod Omiša. Pokazuju sličnu razradu profilacije baze kao na portiku Mirja, a plitki reljef akantusa na kapitelu rezan je kao i na kubičnim kapitelima iz južnog dijela sklopa.⁹ Naime, kubični kapiteli i polukapiteli ukrašeni su lišćem akantusa, viticama i plastičnim vegetabilnim volutama. Prvi kapitel, pronađen u južnoj prostoriji s malternim podom, ukrašen je samo sa tri strane dok je četvrta grubo obrađena bila izvorno ugrađena u zidu (vis. 38 cm; 46 x 53 cm dolje, 52 x 57 cm gore). Drugi masivni polukapitel, zatečen u južnom predvorju, ima samo jednu sačuvanu stranu ukrašenu akantusom dok su druge uništene. Morfološki je zanimljiv jer na uglu ima plastično istaknut dio ukrašen reljefnim lišćem (vis. 40 cm; 38 x 52 cm dolje; 44 x 61 cm gore). Oba elementa arhitektonske plastike mogla su krasiti unutrašnja vrata koja iz predvorja vode do portika ili su pak bili ugrađeni u zide nad polupilastrima trijema. Iako dosad nisu pronađeni kapiteli portika, jer su preventivno provedena zaštitna istraživanja kako bi se definirali rubni dijelovi sklopa, možemo pretpostaviti da je i na njima korišten sličan kasnoantički repertoar akantusova lista. Akantus kapitele s naglašenim grafizmom i rupama na lišću doraduju brački klesari na ranokršćanskim crkvama u Poveljima, Postirima i sekundarno korištenim na omiškom Prikui.

Tragovi kamenarskog umijeća sačuvani su u stijenama rimskih kamenoloma kod Škripa (Rasohe, Plate, Zastrazišće) gdje su vidljivi uski pašarini i ležišta blokova. Nakon odvajanja velikih blokova kamena, njihove obrade i oblikovanja, znalacki su ih prenosili do raznih mjesta na otoku ili do luke Splitska. Veći broj blokova ubran je za ranokršćanske sarkofage i doraden u lokalnim radionicama s motivom jednostavnog križa na prednjoj strani, križa upisanog u medaljon ili flankiranog ovcama. Posebnim brodovima prevezeni

⁹ N. Bezić, »Novi nalaz u crkvi sv. Petra na Prikui u Omišu«, *PPUD* 13, Split 1962., str. 50-51; J. Jeličić, »Tragovi ranokršćanske arhitekture od izvora do ušća rijeke Cetine«, U: *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izd. HAD-a, sv. 8, Split 1984., str. 175, 177.

su do Salone i drugi odredišta, čak do Grada, Ravenne i Tranija, a ponekad je čitav teret sarkofaga nestao s lađom u podmorju nepredvidivog Jadrana.¹⁰ Brojne ranokršćanske crkve opremljene su pločnicima, oplatama, oltarnim pregradama, plutejima s perforiranim ukrasom i prozorskim tranzenama, koji, pored zavidnog znanja klesarske tehnike pokazuju jednostavnost dekorativnog repertoara. Velike kamene grede od bituminoznog vapnenca na ciboriju krstionice u Lovrečini kao i četvrtasti stupovi od istog materijala sa Mirja dokazuju vještinu montiranja masivnih arhitektonskih elemenata savršene obrade površine i skromnih skulpturalnih svojstava.¹¹ Međutim kvalitetna figuralna skulptura ne izlazi iz škripskih radionica, već se radi o klesarskoj produkciji visoke obrtničke, ali ne i umjetničke razine. Upravo zbog daljine Malog briga od naselja nalazište je ostalo izolirano, te su zbog otežanog transporta u mogućoj reutilizaciji monumentalni kameni elementi ostali vrlo dobro sačuvani na lokalitetu.

LATE ANTIQUE VILLA WITH PORTICO ON MIRJE NEAR POSTIRA

Summary

Mirje takes a special place among late antique localities on the island of Brač. It is situated high on Mali Brig above the village of Postira, in a cultivated agrarian landscape and on an excellent strategic position in the climate of Salona, the capital of the province of Dalmatia. Actually, it was built among the two important centers on the Adriatic part of the province: Diocletian's palace in Split and imperial quarries near Škrip, from which architectural stone for building the monumental palace was cut.

Numerous fragments of stone furniture scattered all over field drywalls, confirmed the existence of a sacral building from the 6th century, hidden within the complex, which hasn't been recognized up to present day. Through protection works, for the past two decades, the architectural complex has been defined in its whole range. The analysis of the discovered walls suggests that the complex was not built for the convent's community, but that was in fact a later adaptation of the late antique villa.

The array of square bases with overturned monolithic stone pillars was found in the interior of the complex, among the two big projections of the western façade. The pillars with square cross-section have been knocked down towards the middle of the yard within the complex. At the ends, there were six pillars and two semi-pillars in a row, with a somewhat wider middle intercolumniation. We recognize the pattern for this kind of »rhythm« between pillars on the south façade of the imperial palace in Split, which for sure was the model and inspiration for the builders of this small residential building. Pillar surfaces were treated by marteline with a hole at the bottom. The monumental distinctive wreath is turned upside-down and re-carved into smaller pieces which served as pillar bases. By disintegrating the wreath that was intended for a public building or a temple, the bases of the portico were formed, and they, on their inner side, don't have the same shape, but are only treated obliquely, like a truncated pyramid. The upper surface has square hole with a small canal for pouring lead.

Monolithic pillars with a square cross-section are rare in other late antique localities in Dalmatia. The continuity of the quarrying tradition in Roman quarries around Škrip has created the base for the making of such blocks. Namely, cubic capitals and semi-capitals are decorated with leaf of acanthus, tendrils and plastic vegetative volutes. Traces of quarrying skills have been preserved in the stones of Roman quarries close to Škrip (Rasohe, Plate, Zastrazišće), where deposits of blocks could be seen. We must not exclude the assumption that owner of the villa on Mirje was the imperial quarry manager and that he was in charge for supervision of the valuable state property near Škrip.

¹⁰ I. Fisković, »Ranokršćanski sarkofazi otoka Brača«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXV, Split 1981., str. 115, 126, 127.

¹¹ Tijekom ljeta 2010. obrtnička radionica »OK-Stipe« iz Pučišća izvela je prema prijedlogu Konzervatorskog odjela u Splitu montažerski zahvat vraćanja srušenih stupova na baze.